

Павле Гацов

Александар Стојков

Зоран Јовановски

„СИВИОТ ДЕЛ“ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА: ГОЛЕМИНА, ИМПЛИКАЦИИ, РЕШЕНИЈА

. Вовед

.1. Дефиниција на сивата економија

Формалната економија, односно формално регистрираниот бизнис се води во согласност со законските и подзаконските прописи што го уредуваат општествено-економскиот систем. Тоа е економија која вработува и пријавува работници, им исплатува плати за извршената работа, врши финансиски трансакции преку платежни сметки на финансиски институции, плаќа даноци по различни предвидени основи - за исплатениот доход и остварената добивка, на извршениот промет, на имотот што го поседува, ... плаќа социјални придонеси на исплатените плати, и плаќа други јавни давачки пропишани од државни и локални авторитети. Официјалниот или белиот дел од економијата се однесува општествено одговорно кон граѓаните и системот, внимавајќи на последиците од користењето на сите видови ресурси... Формалната економија е доминантен извор на буџетски приходи на централната државна власт, вонбуџетските фондови и локалната самоуправа.

Од друга страна, неформалната, односно сивата економија е појава кај која одредена економска активност не е регистрирана од страна на соодветните системи на државата. Обично се посочуваат два примери на таква ситуација. Едниот е кога некој економски субјект ја прикрива делумно или целосно својата економска активност, не издава фискални сметки, ги прикрива своите приходи и избегнува да го плати делумно или целосно соодветниот данок. Вториот пример е кога работодавачот вработил некого, но не го пријавил вработениот до надлежните државни институции, на вработениот му дава плата или дел од плата во кеш на рака и за вработениот не плаќа персонален данок и не уплаќа социјални придонеси. Извор за финансирање на непријавеното вработување и исплатата на плата во готово без плаќање на данок и социјални придонеси е готовината примена без издавање на фискална сметка и без нејзино евидентирање како остварен приход (вршење на нерегистрирана дејност).

За разлика од субјектите од формалната економија, субјектите од сивата економија не учествуваат во финансирањето на заедничките потреби, односно тие не се извор на јавни приходи, но од друга страна ги користат јавните добра (инфраструктура) и услуги, без ограничување.

Оправдувањето на сивата економија со наводни аргументи за ублажување на социјалните разлики е погрешно. Имено, државата води организирана социјална политика, преку механизмот на редистрибуција, прибира јавни давачки и им делигира право на своите институции истите да ги распоредуваат во корист на економски слабите единки. Сивата економија нема ваква редистрибутивна функција. Освен тоа, сосема погрешно би било сивата економија да се поврзува само со активностите на граѓаните и фирмите со понизок доход или приходи.

Сивата економија е директна и конкретна закана за економскиот систем на земјата и произведува длабоки и комплексни последици, кои ги чувствуваат сегашните генерации, но неминовно ќе ги погодат и идните генерации.

Генерални последици од постоењето на сивата економија

Последиците од постоење на сива економија се бројни:

- **Сивата економија негативно се одразува на финансиската кондиција на компаниите што работат согласно законите**

Постоењето на сива економија е финансиски проблем за економските субјекти што работат согласно законите. Тоа е така затоа што приходите што не успеала да ги собере од формализирање на сивата економија државата обично ги надоместува преку зголемување на даноците или другите давачки за економските субјекти што ревносно, навремено и во целост си ги извршуваат своите финансиски обврски кон државата, односно преку задолжување, што е форма на одложен даночен товар повторно за субјектите од формалната економија. Цената од несправување со сивата економија од страна на државата на крајот ја плаќаат совесните и дисциплинирани економски субјекти, но и идните генерации кои ќе ги чувствуваат долгорочните последици на толеранцијата на сивата економија. Оттука, инсистирањето државата да се справи со сивата економија со тоа што ќе ја формализира или отстрани е стратешки приоритет за компаниите што работат согласно законите.

- **Сивата економија ја нарушува пазарната (лојалната) конкуренција и ги става во нерамноправна позиција економските субјекти што се борат на пазарот**

Штом некое правно лице не ги плаќа своите давачки кон државата автоматски постои нефер пазарен амбиент за работење во земјата. Во таков амбиент, тие кои работат во зоната на сивата економија имаат помали расходи и акумулираат поголема добивка, главно во форма на готовина надвор од платниот промет. Тие на своите клиенти можат да им понудат пониска цена од конкурентите кои работат законски и плаќаат јавни давачки и на тој начин постепено да ги отстранат од пазарот, односно да продаваат по иста цена која заради ниските трошоци поврзани со избегнувањето на јавните давачки, административните бариери и парафискалните давачки ќе овозможи висока профитабилност, односно брз поврат на

вложените средства. Затоа, како последица на сето ова, субјектите кои работат во зоната на сивата економија со текот на времето економски зајакнуваат, бидејќи времето работи за нив.

Сивата економија го ограничува растот на економијата

Меѓународната практика покажува дека правните субјекти што се дел од сивата економија имаат тенденција да останат мали затоа што така ќе останат „под радарот“. Тоа значи дека правните субјекти што се дел од сивата економија не инвестираат за да „пораснат“. Ваквото отсуство на инвестиции резултира со отсуство на иновации и стагнација на работењето. На тој начин се ограничува растот на економијата. Растот на сивата економија не може да биде супституција за растот на формалната економија, напротив.

Сивата економија го поткопува владеењето на правото

Владеењето на правото е еден од столбовите на пазарната економија. Во тој контекст, сивата економија претставува непочитување на законите и тоа како свесен избор на оние што се инволвирани. Некој свесно се определил да не ја извршува својата граѓанска и законска должност финансиски да придонесува во општеството. Толерирањето на сивата економија од страна на државата, свесно или несвесно, води кон намалување на довербата на економските субјекти во институциите на државата, вклучително и во правниот систем. Понатаму, тоа потенцијално води кон посериозни проблеми во општеството што не се ограничуваат само на економијата. Имено, токму парите од сивата економија се главно „погонско гориво“ за корупцијата.

Сивата економија ги оштетува јавните финансии, буџетот на државата и социјалните фондови

Избегнувањето да се плаќаат давачките кон државата и да се пријавуваат вработените во надлежните државни служби значи помал прилив на средства во буџетот на државата. Во случајот на земјава тоа значи поголем буџетски дефицит, поголемо задолжување од страна на државата, поголем износ на трошоци по основ на тие задолжувања, итн. Истовремено, тие што работат во зоната на сивата економија ги користат своите права и придобивки, добиваат сигурност што ја овозможуваат јавните добра и услуги, како полицијата, војската и патиштата, нивните деца добиваат бесплатно образование, нивните семејства добиваат услуги во државното здравство, итн. Сето тоа се нешта што ги обезбедила државата со користење на парите прибрани од оние кои ги плаќаат давачките кон државата.

- **Сивата економија со себе носи реална опасност од преобликување на општеството согласно потребите на промоторите на сивата економија**

Во еден момент, кога доволно многу ќе окупнат економските субјекти што работат во зоната на сивата економија, тогаш тие се обидуваат да го внесат кешот заработен од сивата економија во официјалните текови на системот, односно да ги „исперат“ парите. Ако успеат, тогаш поради стекнатата финансиска сила од претходно, тие ќе почнат да доминираат и во формалниот сектор на економијата. Но, со себе ја носат матрицата на непочитување на законите бидејќи така успеале во животот и во „бизнисот“. Како последица

може да се очекува ваквите економски субјекти своето влијание во општеството да го насочат кон обликување на општеството согласно својот терк, својата ментална матрица, а тоа значи трајно селективно отсуство на владеење на правото, отстранување на конкуренцијата на пазарот, „бетонирање“ на стекнатите придобивки и „заробување“ на општеството. Тоа е крајната точка на патот на сивата економија. **Затоа сивата економија не е само економско прашање, туку и длабоко општествено прашање.** Затоа не смее да има никаква задршка во битката против сивата економија и треба да се води беспопштедна битка за нејзино формализирање или елиминирање.

Сумирано, високото учество на сивата економија во бруто домашниот производ претставува лимитирачки фактор за севкупниот општествено-економски развој, прави дисторзија на економскиот систем и го ограничува владеењето на правото. Неприбраните јавни приходи по овој основ, претставуваат пропуштени можности на државата/локалната самоуправа за изворно финансирање на јавните потреби.

Притоа, високото учество на сивата економија главно предизвикува три групи на економски последици:

- (1) помало буџетско трошење заради неостварени приходи;
- (2) задолжување на државата во земјата и/или во странство и/или
- (3) зголемување на даночниот товар (сегашен и/или иден) за регистрираните и совесните даночни обврзници.

Миксот од сите три групи на економски последици од сивата економија е комплексен и неповолен и не претставува вистинска компензација за единствениот правилен начин на решавање на проблемот - системска миграција на учесниците од сивата во формалната економија.

Кога ќе се земат предвид последиците од постоењето на сивата економија се наметнува заклучокот дека борбата против сивата економија треба постојано да се води и да се подигнува нивото на системска, нормативна, административна и оперативна нетолеранција кон учесниците и појавите на сива економија кои нанесуваат двојна штета на општествено економскиот систем: не партиципираат во јавните приходи, од една страна, а се корисници на јавните добра и услуги од друга страна. Сивата економија исто така ги дестимулира економските субјекти кои водат формални бизниси нарушувајќи ги нормалните конкурентски односи и ги мотивира истите да станат дел од сивата економија, користејќи ги бенефитите на организираната држава, а како што кажавме погоре, без притоа да учествуваат во финансирањето на таквата организираност.

. Фактори што ја детерминираат сивата економија

Во литературата се идентификувани повеќе фактори што влијаат на големината на

с
и
в
а

† <https://wol.iza.org> – The shadow economy in industrial countries, Dominik H.Enste, Cologne Institute for Economic Research and Cologne University of Applied Research, Germany

идентификувани фактори се: висината на социјалните трансфери, специфични регулативи на пазарот на работна сила и услугите на јавниот сектор, со поединечно влијание помеѓу 5% и 8% на секој од овие фактори. Збирно, сите овие фактори влијаат помеѓу 70% и 90% на големината на сивата економија.

Според истиот извор од литературата, дополнителни фактори што влијаат во насока на постоење на сивата економија во Централна и Источна Европа се: недовербата во државните институции заради нивната некомпетентност и корумпираност, слабото извршување на законите и регулативите, високите трошоци за претприемачите, атрактивноста на сивата економија заради малата опасност да се биде фатен како некој што работи „на црно“ или не плаќа даноци, преголем товар од регулативата и бирократизираност, широка распространетост на работата „на црно“ и нејзино прифаќање во пошироката средина.

2. Големина на „сивиот дел“ на македонската економија

Дискусиите за сивиот дел на македонската економија (неформална економија, „економија во сенка“...) се во голема мера лимитирани од малкуте проценки на нејзината големина. Кога сивата економија не може (лесно) да се измери, многу тешко е да се дискутира и за напредокот во нејзиното сузбивање. Креаторите на политиките, бизнис заедницата, академската јавност, медиумите и пошироката јавност го признаваат постоењето на голем неформален сектор и неговото штетно влијание врз деловниот амбиент и јавните финансии. Но, до неодамна, оценките беа првенствено базирани на анегдотски искуства и интуиција.

Поновите официјални проценки за големината на сивата економија варираат од 17 проценти од БДП на земјата - проценка произведена од Државниот завод за статистика (ДЗС, 2017), околу 30 проценти од БДП, според Меѓународниот монетарен фонд (ММФ, 2019) до 33,4 проценти, проценка на тинк-тенкот „World Economics“² од Велика Британија (WE, 2023). Притоа, методологиите што се користат за овие проценки не се јавно достапни. Иако широкиот дијапазон во оценките (од 17% до 33,4% од БДП) можеби не е невообичаен, сепак тој создава одредена конфузија во однос на големината на проблемот, неговите социоекономски импликации и полит-економските решенија.

Методи за пресметка / проценка на големината на сивата економија

Вообичаено, се користат три групи на пристапи за проценка на големината на неформалната економија: (1) директни пристапи; (2) индиректни пристапи и (3) пристапи на моделирање.

- (1) **Директни пристапи.** Директните пристапи се од микроекономска природа и се темелат на спроведување анкети со: (а) релевантен и репрезентативен примерок

² Кварталната анкета за неформалната економија, направена од тинк тенкот „Светска економија“ (Quarterly

на испитаници од деловниот сектор и/или (б) даночни експерти и претставници на даночната администрација. Некогаш примерокот се темели на испитаници само од секторот претпријатија, но има случаи и кога се вклучуваат даночни експерти или претставници на даночната администрација, кои имаат попрецизен увид во реалното искажување на даночните биланси и неприкажаниот промет или добивка. Недостатокот на овие пристапи е што резултираат во моментна проценка, но не се во состојба да го оценат развојот на сивата економија во подолг период. Исто така, формулацијата на прашалникот и примерокот на испитаници во голема мера влијае на резултатите од овие анкети.

(2) **Индиректни пристапи.** Индиректните пристапи имаат макроекономски карактер и вообичаено се потпираат на лепеза на макроекономски индикатори. Ќе споменеме четири најчесто употребувани методи во рамките на оваа група.

(а) Метод на дискрепанца во националните сметки. Државниот завод за статистика (ДЗС) прави проценки на бруто домашниот производ (БДП) според производствениот, расходниот и доходниот метод. Кога ќе се појави разлика во независно спроведените проценки на БДП според различни методи, обично некоја категорија од расходниот метод (најчесто, залихите како компонента на бруто инвестициите) се користат како резидуал за да се објават идентични проценки. Сепак, иницијално воочената разлика меѓу различните методи за мерење на БДП е корисен макроекономски индикатор за големината на неформалната економија.

(б) Метод на дискрепанца меѓу формалната и „фактичката“ вработеност. Последните неколку години, ДЗС продуцира проценки на формалната и неформалната вработеност. Во тој случај, de facto вработените лица се збир од формално и неформално вработените лица во економијата. Така на пример, намалувањето на стапката на активност (учеството на работната сила во вкупното работоспособно население) може да укажува на пораст на неформалната економија.

(в) Монетарни методи. Сивата економија се потпира на обилна употреба на готовина, со цел да се остават што помалку траги во сметководствените и банкарските извештаи. Оттука, секој пораст на побарувачката за готови пари над нормалното ниво обично укажува на зголемена неформална економска активност. Во групата на монетарни методи, најчесто се користат: трансакцискиот пристап и пристапот на побарувачка за готови пари.

Трансакцискиот пристап се темели на познатата монетарна равенка на Ирвинг Фишер ($M \times V = P \times T$), каде M е количеството на пари во оптек, V е брзината на оптекот на парите, P е нивото на цените, а T е вкупниот број на трансакции. Главниот проблем со овој пристап е дека поаѓа од базна година во која немало сива (неформална) економија. Оттука, тој е целосно неприменлив во македонскиот случај. Исто така, овој метод претпоставува дека сите варијации во односот помеѓу вкупната вредност на трансакциите и официјално измерениот БДП се должат на сивата економија.

Пристапот на побарувачка за готови пари ја моделира побарувачката за готови пари, како функција од просечната пондерирана даночна стапка, учеството на платите во вкупниот БДП, пасивната каматна стапка (на штедните депозити) и доходот *per capita*. „Вишокот“ на побарувачка за готови пари е износот, кој не може да се објасни со гореспомнатите фактори, а вообичаено се припишува на зголеменото даночно оптоварување и другите причини што ги наведуваат граѓаните и фирмите да работат во сивата економија.

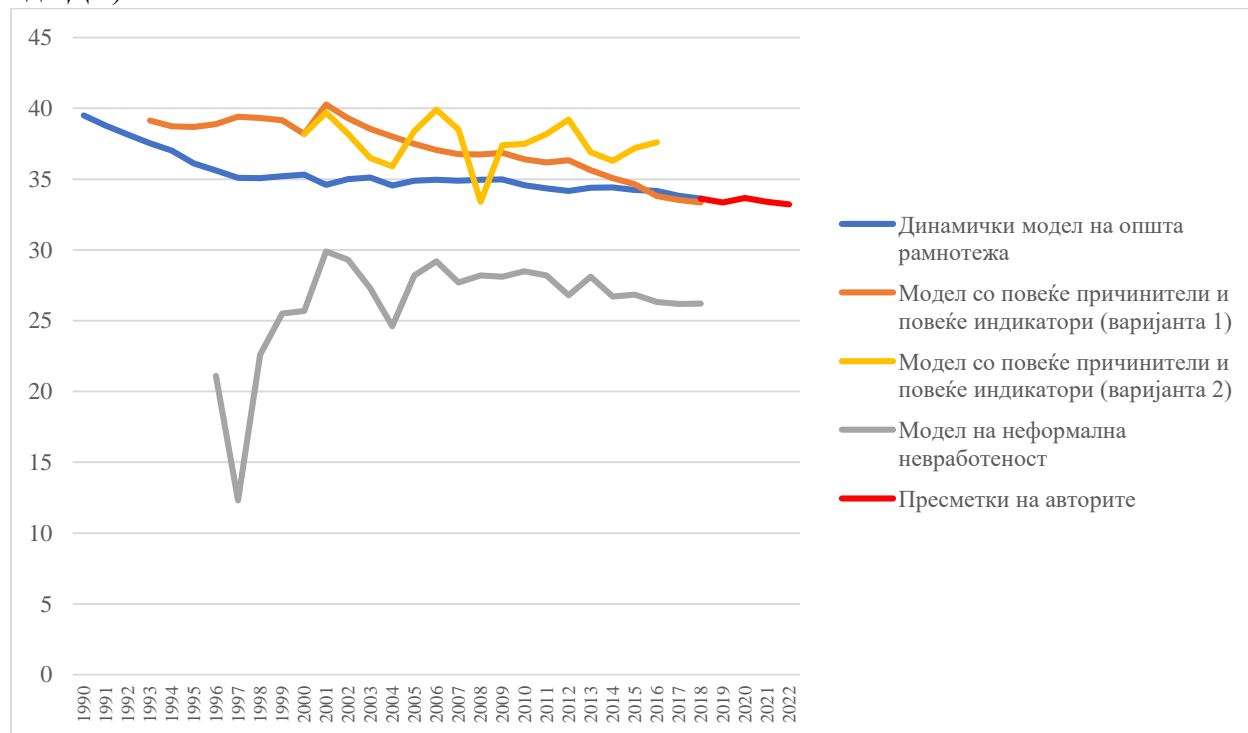
(2) *Метод на потрошувачка на електрична енергија*. Некои економисти сметаат дека потрошувачката на електрична енергија е најдобриот индикатор за неформалната економија. Емпириска закономерност во глобални рамки е дека растот на потрошувачката на електрична енергија е индикатор за растот на вкупниот (формалниот и неформалниот) БДП. Така на пример, големата потрошувачка на електрична енергија во регион каде статистички е евидентиран низок БДП (или понизок во однос на другите региони), многу веројатно, укажува на постоење на неформална економија. Методот на Леко (Lasko, 1996; 1997a; b) прави дополнителни приспособувања на стандардниот метод, имајќи предвид дека дел од зголемената потрошувачка на електрична енергија може да биде и за потребите на домаќинствата.

(3) *Пристапи на моделирање*. Третата група пристапи се темели на економетриски модели, во кои објаснувачки варијабли се повеќе фактори, кои би можеле да влијаат на неформалната економија (степенот на даночно оптоварување, стапката на активност на пазарот на работна сила, даночниот морал, големината на земјоделскиот сектор, регулаторното оптоварување и сл.). Претпоставките се дека колку е поголемо даночното оптоварување, толку е поголем и мотивот да се остане во неформалната економија, ако сите други фактори се непроменети. Слично на тоа, високата стапка на невработеност вообичаено ги мотивира поединците да се вклучат во неформалните економски текови за да обезбедат доход за задоволување на егзистенцијалните потреби. Од друга страна, колку е посилен институционалниот капацитет, помала е веројатноста дека ќе цути неформалната економија. Најпознатите моделски пристапи се динамичкиот модел со повеќе индикатори и повеќе причинители (Dynamic Multiple-Indicators and Multiple Causes, DYMIC) и моделот на повеќе индикатори и повеќе причинители (Multiple Indicators and Multiple Causes, MIMIC).

За потребите на оваа анализа направена е проценка на големината на сивиот дел на македонската економија според моделот на повеќе причинители и повеќе индикатори (МИМИК). Според оваа проценка, сивата економија учествувала со 33,2%% во бруто домашниот производ во 2022 година на земјава. Резултатите од моделот се слични на проценките на Светската банка, кои се добиени преку динамички модел на општа рамнотежа, друга варијанта на МИМИК и модел базиран на неформалната невработеност (Елгин и други, 2021), како и трета варијанта на МИМИК, проценета од експерти на ММФ (Келмансон и други, 2019). Иако учеството на сивата економија како процент од

официјалниот БДП се намалува низ годините (Графикон 1), сепак нејзиното учество е сè уште на високо ниво.

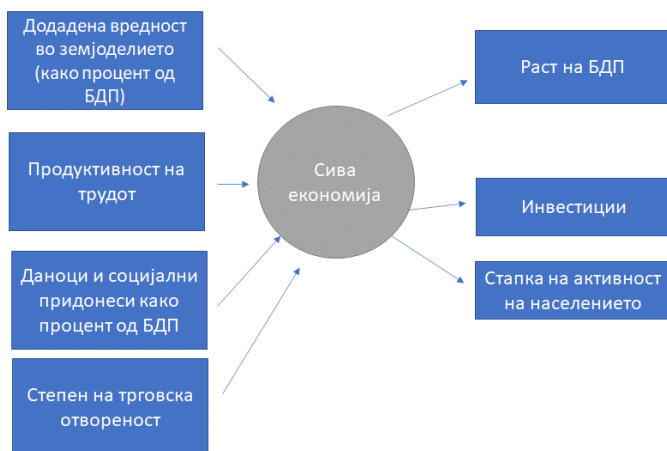
Графикон 1 - Учество на сивата економија во официјалниот БДП, 1990-2022 (во проценти од БДП)

Извор: Елгин и други (2021), Келмансон и други (2019) и сопствени пресметки на авторите.

Сивата економија во голема мера зависи од учеството на земјоделието во создавањето на БДП, продуктивноста на трудот, висината на наплатените даноци и социјални придонеси (како процент од БДП) и степенот на трговска отвореност. Од друга страна, сивата економија негативно влијае на реалниот раст на БДП, бруто инвестициите (како процент од БДП) и стапката на активност на населението на пазарот на работна сила.

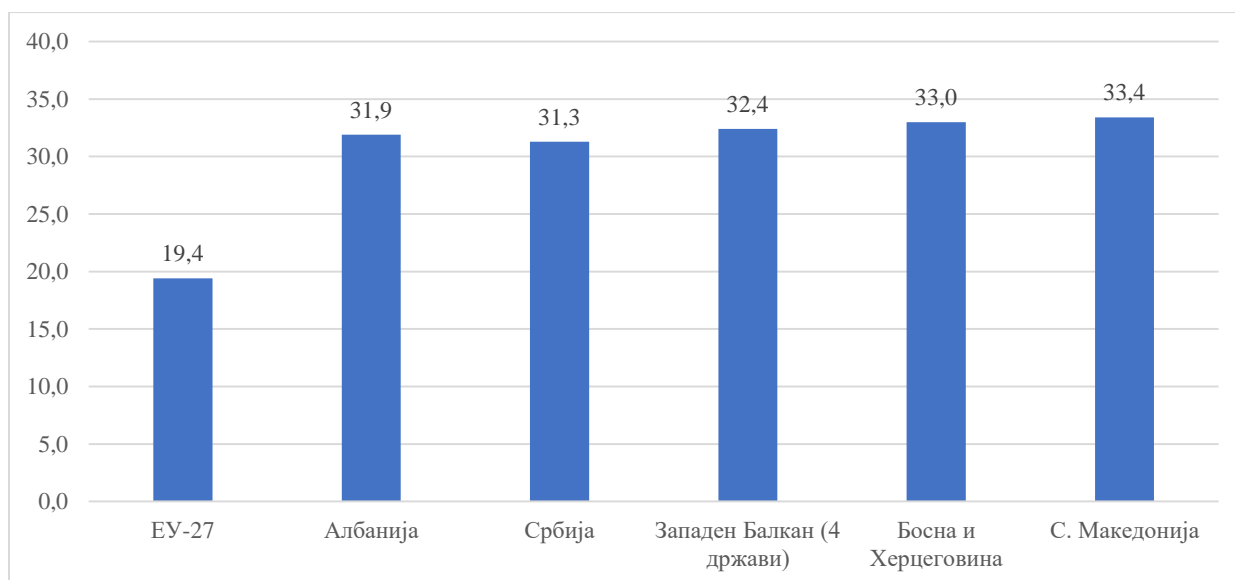
Графикон 2 – Илустрација на моделот на повеќе причинители и повеќе индикатори

Споредба на големината на „сивиот дел“ на македонската економија со економиите на други земји

За да се добие појасна претстава за релативното значење на големината на сивата економија во македонскиот случај направени се две споредби, кај кои се компарира учеството на сивата економија во бруто домашниот производ. Првата е споредба со земјите од регионот на Западен Балкан и просекот на земјите од ЕУ, а втората е споредба со земји со слично ниво на економски развој како македонскиот (Графикон бр. 3).

Графикон 3 – Учество на сивата економија во бруто домашниот производ на земји од регионот и просекот на ЕУ (2022 година)

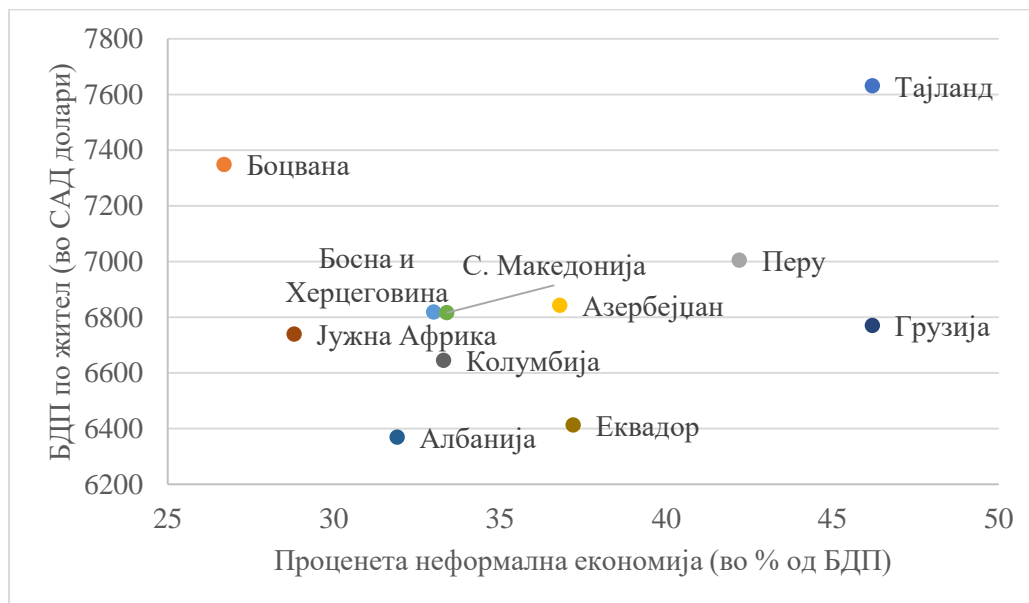

Извор: World Economics, 2023.

Споредбата со други земји од Западниот Балкан покажува дека економиите во регионот имаат слично ниво на удел на сивата економија во националниот бруто домашен

производ. Сепак, уделот во македонската економија е највисок. Во секој случај, проценетиот удел на сивата економија во бруто домашниот производ на земјите од Западниот Балкан е значително повисок од просекот на 27 земји од ЕУ.

Графикон 4 – Сивата економија како процент од бруто домашниот производ - земји со слично ниво на економски развој (2022 година)

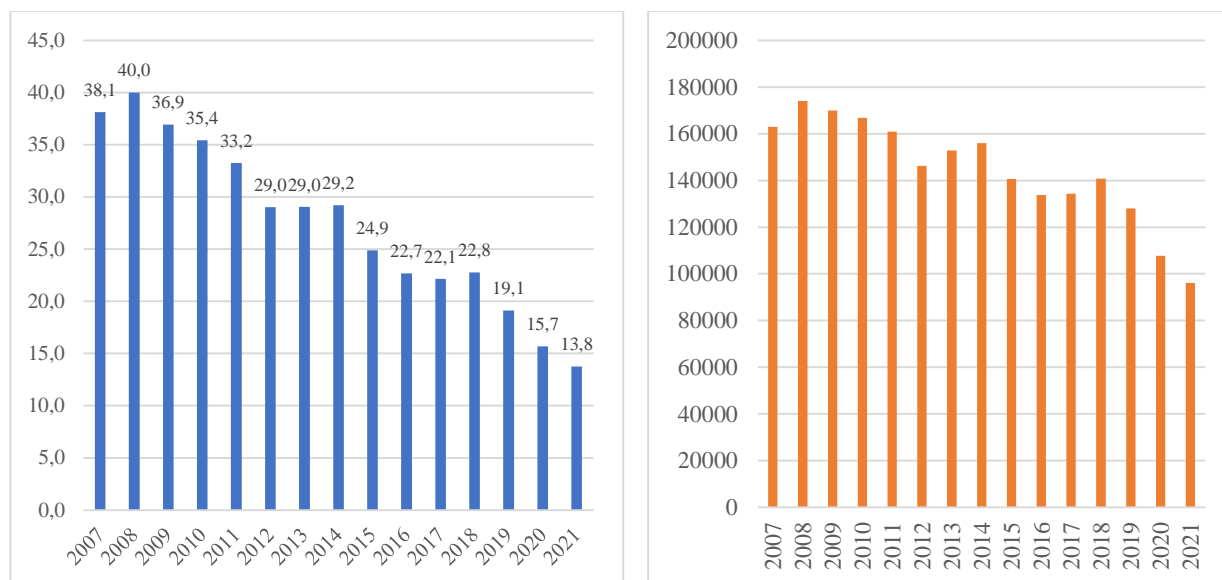
Извор: World Economics, 2023.

Графиконот 4 покажува дека, набљудувано во рамки на земји со слично ниво на економски развој, според учеството на сивата економија во бруто домашниот производ македонската економија се наоѓа во групата земји со средно големо учество.

Учество на неформалната во формалната вработеност. Според податоците на Државниот завод за статистика, неформалната вработеност е во континуиран пад и во апсолутен износ и како процент од формалната вработеност, почнувајќи од 2008 година наваму. Од бројот на неформално вработени лица може да се извлечат посредни заклучоци и за пропуштените даноци и придонеси во буџетот, секако, имајќи ги предвид големите разлики во платите во неформалниот и формалниот сектор. Од пресметките произлегува дека на секои 100 вработени во целата економија (формален и неформален сектор), 12 лица биле вработени во неформалната економија во 2021 година. Доколку се спореди само со формалната економија, тогаш произлегува дека на секои 100 вработени лица во неформалната економија работеле 14 лица. Во секој случај, евидентно е дека има надолен тренд кај движењето на учеството на неформалната во формалната вработеност.

Графикон бр. 5. Учество на неформалната во формалната вработеност (во проценти, 2007-2021 година)

Графикон бр. 6. Вкупен број на неформално вработени лица, 2007-2021 година

- Извор: Државен завод за статистика (јануари 2023 година).

На крајот од 2021 година има речиси 100 илјади неформално вработени лица во македонската економија. Иако сè уште станува збор за голем број на неформално вработени лица, сепак може да се заклучи дека од 2008 година наваму постои опаѓачки тренд, имајќи предвид дека на крајот на 2008 година бројот бил нешто помалку од 175 илјади лица, а на крајот на 2021 година имало дури 96 илјади вработени во неформалната економија

3.Импликации од постоењето на „сив дел“ во македонската економија

3.1. Даночната евазија како главна појавна форма на сивата економија – квантифицирање на ниво на економски субјекти

Субјектите учесници во неформалната економија не плаќаат јавни давачки. Нерегистриран субјект, кој остварува приходи од продажба на добра, односно од вршење на услуги, не плаќа ДДВ, данок на добивка, данок на личен доход и социјални придонеси за бруто платата која не ја исплатува, но и сет на други нефискални давачки кои ги имаат субјектите од формалната економија. Ова целосно задржување на готовината станува извор за опстојување и мултиплицирање на сивата економија во секоја нова фаза на извршен нерегистриран промет. Готовината е неноминирана и податлива за финансиски малверзации и злоупотреби, генератор на нови незаконски постапувања.

Ако претпоставиме дека ваков субјект во македонската економија врши услуги што ги наплатува во готово и при тоа нема трошоци за набавка, односно овие трошоци ги покрива клиентот, истиот ќе биде поконкурентен од субјект во формалната економија, зависно од тоа која стапка на ДДВ би се применила за извршената услуга и со која категорија на даночен обврзник би го споредувале. Теоретски, највисоката стапка на неплатени јавни давачки, ако се апстрахираме од сите останати трошоци би била неверојатни 66% кои, овој

субјект би морал да ги плати на соодветни органи и буџетски сметки, ако прометот би бил регистриран на формален начин. Се разбира во практична смисла ваквата заштеда би била извесно помала, но сепак во просек близу 50%, особено ако се има предвид трошковниот аспект за формирањето на даночната основа од која се пресметува данокот на добивка и месечното даночно намалување за платите за пресметување на данокот на личен доход на платите.

Табела 1: Даноци и социјални придонеси кои не ги плаќаат субјектите кои вршат нерегистрирана дејност

ДДВ	Данок на добивка	Персонален данок на доход на минимална плата	Социјални придонеси	Збир (вкупно)	Збир (вкупно без ДДВ)	Збир (вкупно без ДДВ и без данок на добивка)

Појаснување на Табелата број 1:

Целосната даночна евазија е резултат на наплата во готово за која не е издадена фискална сметка, односно не е пријавен извршениот промет наплатен во готово. Спектарот на евазија ќе биде различен ако се врши делумна наплата во готово без издавање на фискална сметка.

Потенцијалното избегнување на јавните давачки зависи од можното позиционирање на „сивиот субјект“ од спектарот на целосно вршење на нерегистрирана дејност, до целосно вршење на регистрирана дејност.

Колона 1: ДДВ стапки, општа даночна стапка од 18%, стапка од 10% (угостителство) и стапка од 5% (храна, лекови, книги, ...). Субјектот нема да биде обврзник на овој данок ако не е регистриран ДДВ обврзник (задолжителна регистрација со оданочив промет над 2 милиони денари, или доброволна регистрација).

Колона 2: Стапката на данокот на добивка е пропорционална и изнесува 10%. Субјекти кои остваруваат годишен приход до 3 милиони денари не плаќаат данок, за оние пак со годишен приход меѓу 3 и 6 милиони денари, постои можност за избор, да платат данок на добивка по стапка од 10%, односно данок на вкупен приход по стапка од 1%.

Колона 3: Заради даночното намалување (личното ослободување за 2023 година изнесува 9.038 денари), данокот на личен доход (персоналниот данок на доход) применет на минималната бруто плата (минималната бруто плата од март 2023 година изнесува 29.739 денари) дава ефективна стапка на данок на доход од 4,2%. Ефективната стапка на данокот на доход расте со растот на платата.

Ако се врши исплата по основ на ангажман (договор на дело) тогаш се пресметува полна стапка на данок на доход од 10%, а за авторски надомест, се врши намалување на даночниот товар заради употребата на нормирани трошоци.

Колона 4: Збирната стапка на социјалните придонеси изнесува 28% (ПИО 18,8%, здравствено осигурување 7,5%, невработеност 1,2% и доополнително здравствено осигурување 0,5%). Обврска за социјални придонеси не може да се избегне за лица во работен однос, на кои им се исплатува плата.

Имајќи предвид дека субјектите од неформалната економија почетно имаат слаб капацитет, логично е истите да не се регистрираат за целите на ДДВ и да не остваруваат високи приходи, односно добивката од работењето е веројатно да биде мала, поради што би припаѓале во категоријата на обврзници на данок на вкупен приход до 3 милиони денари годишно, на што не се плаќа данок.

За премин во формалниот сектор, а имајќи го предвид само даночниот товар, субјектите од неформалниот сектор ќе должат само данок на доход за исплатените плати по стапка од 4,2% (ако исплатуваат минимална плата) и социјални придонеси со збирна стапка од 28%, односно вкупна ефективна стапка за јавни давачки од 32,2%.

Под определени услови на Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност, некои од субјектите имаат право на тригодишно ослободување од данок на доход.

Неплатените јавни давачки ја засилуваат ликвидноста на субјектите во сивата економија, ги прават поконкурентни во однос на субјектите во формалната економија, ја заобколуваат државната бирократија, штедејќи време, ресурси и пари.

Максимална даночна евазија е можна единствено ако е спроведена со готовинско плаќање, без издавање на фискална сметка.

Патот на готовината е неноминиран и без можност за контрола од страна на надлежните институции. Повторуваме, готовината е робусен генератор на корупцијата и сивата економија. Парите во оптек надвор од банкарскиот систем се потенцијален извор на дисторзија на економскиот систем.

3.2. Мерење на конкурентските предности што ги носи сивата економија од аспект на даночната евазија - приказ

Претпоставка:

Правен субјект, регистриран ДДВ обврзник, прави промет со општа ДДВ стапка од

Што пропушта државата, а што добива „сивиот субјект“, кој нерегистрирано врши дејност?

За примени 100 монетарни единици не се платени:

- ДДВ (18%), износ од 15,25

Ако претпоставиме дека субјектот кој ја евидентира продажбата преку фискална сметка, овој приход би го употребил за исплата на плата, би ги платил јавните давачки дадени во продолжение.

Приход кој се употребува за исплата на плата:

- Прилив (100 монетарни единици): 100%
- Приход (побарување минус ДДВ): $100 - 15,25 \text{ (ДДВ)} = 84,75\%$
- Придонеси (расход): $84,75 \times 28\% = 23,73\%$
- ДЛД (расход): $(84,75 - 23,73) \times 4,2\% = 61,02 \times 4,2\% = 2,6\%$
- Вкупно давачки кои не се прибрани (ДДВ и давачки на плата): $15,25 + 23,73 + 2,6 = 41,6\%$
- ПЛУС (годишен данок):
- Данок на добивка од 10% $(100 - 41,6) \times 10\%$, износ од 5,8
- Данок на личен доход ако дивидендата се исплати на физичко лице: 5,3

ВКУПНО: Давачки кои не се прибрани од 100 единици наплатени во готово, затоа што прометот не е регистриран преку издавање на фискална сметка: **15,25 (ДДВ) + 5,3 (данок на дивиденда) = 52,7%**. Од наплатените пари сопственикот на формалниот бизнис, за истите да ги претвори во лична готовина на законит начин, ќе мора да ги плати сите јавни давачки и да ја преполови сумата што ја примил на почетокот. Вакво преполовување не му се случува на субјект од неформалниот сектор. Имено, парите што ги заработува, веднаш завршуваат во неговиот џеб и продолжуваат да кружат низ сивите патеки на економијата. Како корисници на јавни услуги (јавно здравство, јавно образование, безбедност, инфраструктура, ...), меѓу овие лица нема разлика.

Регистриран субјект кој работи во формалната економија, на 100 единици остварен промет би платил вкупни давачки од 52,7%, а би му останале средства од 47,3% за покривање на трошоците на работењето. Се разбира, делот за данокот на добивка (5,8%) и данокот на дивиденда од 5,3% може да бидат анулирани, односно субјектот заради превисоките трошоци на работењето (набавки, амортизација, комунални трошоци, камати и сл.) може да искаже помала добивка, односно загуба и да не плати данок на добивка, односно данок на доход за исплатена дивиденда.

Заради сето претходно, сметаме дека главен мотив за сивата економија е избегнување на плаќањето на јавните давачки. Избегнувањето на плаќањето на јавните давачки го овозможува нерегистрираната продажба и наплатата во готовина.

4. Борба против сивата економија во Македонија - мерки за формализирање и редуцирање на сивата економија

Што може да се направи во врска со сивата економија? Потребно е во државата да има политичка волја, да се примени вистинскиот пристап и да се преземат конкретни и одлучни мерки.

За борба против сивата економија е потребна политичка волја

Сивата економија е комплексна појава, затоа и борбата против неа треба да се води комплексно и преку сите институции. Не постои ненадлежност на државните органи во оваа борба, зашто речиси и не постои ресор во кој таа не е присутна во различен обем. Борбата против сивата економија е прашање на политичка волја, а изборот на мерките за намалување на сивата економија, освен политичка има и социјална, економска, даночна и трудово-правна димензија. Притоа, покрај (1) репресивните механизми, мерки и алатки со кои треба да се спроведува оваа борба, потребен е и сет на (2) неутрални и (3) афирмативни мерки за поттикнување на преодот на субјектите од неформалната во формалната економија.

Непреземањето мерки и активности во борбата против неформалната економија, ги профилира виновниците. Најслаба алка во оваа борба се оние кои треба истата да ја водат на системски начин и институционално. Креаторите на економските политики, не постапувајќи против ваквата појава, индиректно го овозможуваат високото учество на сивата економија во Македонија.

Самото набројување на причините за сивата економија не е само за себе цел, туку основа за таргетирано креирање на мерки и инструменти во борбата против сивата економија.

Секоја административна бариера на формалниот бизнис е директна мерка која ја стимулира сивата економија. Административната бавност и предолгото молчење, пробивањето на роковите за донесување на управни акти, недореченоста на прописите и различните толкувања за исти правни прашања, пролонгираното плаќање на фактурите кон приватниот сектор, правната несигурност, ... само навидум немаат врска со сивата економија.

Веројатно заедно со (1) корупцијата), како главни фактори за високата неформална економија во македонскиот случај би се навеле (2) даноците - централни и локални (3) социјалните придонеси, (4) несанкционирањето на конкретните учесници и појави на неформална економија, (5) сложеноста на процедурите и пререгулираноста, (6) високите неданочни давачки (примери: годишна фирмарина и други комунални и административни такси, годишен издаток за одржување на фискалните каси, годишен надоместок за Централен регистар за годишни сметки), (7) други (не)даночни трошоци, (8) трошоци кои се повисоки за регистриран деловен субјект во однос на пониските цени за граѓани и (9) административни обврски: (примери: месечен издаток за регистриран сметководител заради финансиско и даночно известување, обврската за пријавување/ одјавување на вработени лица, најавено укинување на мерката за неоданочување за приходите до 3 милиони денари на годишно ниво, континуирано следење на прописите и нивното брзо и некonzистентно менување, користење на услуги на консултанти, регистрација за целите на готовинско

плаќање и потребата од резервна каса ако просечниот промет надмине 1 милион денари на годишно ниво, водењето на трговски книги во услови кога истата евиденција е обезбедена во рамките на сметководствената евиденција, оданочување на кусок во трговијата кој настанал поради некоректноста на купувачите (оданочување со три даноци на кусокот по вина на купувачите), поскапа електрична енергија за бизнис клиенти, односно струја која има бизнис цена со која ја руши конкурентноста во однос на учесниците во неформалната економија, повисоки цени на водата, централното греење и ѓубрарината, обврската за задолжителни компаниски здравствени прегледи, целосни обврски за заштита при работа, обврски за заштита на личните податоци, за спроведување на мерки за спречување на перење пари,). Сите претходни причински фактори се секојдневие на субјектите од формалната економија и не се однесуваат на субјектите од неформалната економија. Затоа кога се мери фискалниот и парафискалниот товар на формалната економија, односно избегнуваните плаќања за сивата економија, не треба да се калкулираат само централните даноци и социјални придонеси (ДДВ, данок на добивка или данок на вкупен приход, данок на личен доход, социјални придонеси и царини), туку во калкулацијата треба да се вклучат и големиот број нефискални и регулаторни давачки кои не се администрирани во прегледен јавен регистар, како и потрошеното време и ресурси за исполнување на законските и подзаконските барања.

За целите на овој труд, причините што ги мотивираат субјектите од сивата економија во македонскиот случај да се однесуваат незаконски ги групиравме во 8 поголеми категории, нумерирани во рамки на набројувањата од претходниот параграф. Јасниот финансиски и административен товар од една страна, и немањето политичка волја, како и слабите државни капацитети во борбата против сивата економија од друга, се главните причини за високото учество на оваа појава кај нас.

Со оглед дека користа од работење во сивата зона на економијата е значително поголема од евентуалните можни последици поради тоа, и дека сивата економија е комплексен проблем кој не може да се реши само со една мерка и со ангажман само на еден орган, заклучуваме дека се потребни внимателно дизајнирани, модерни, интегрирани, дигитални и координирани напори од страна на државата, бизнис секторот и граѓаните во борбата против сивата економија.

Во однос на пристапот, суштински е важно да се има сеопфатен, а не парцијален пристап. Проблемот нема да се реши само со зајакнување на инспекциските контроли и зголемување на казните, туку паралелно треба да се трансформира бизнис-амбиентот во насока на креирање на поттикнувачи (мерки и административни алатки) за трансфер од неформалниот во формалниот сектор.

Доколку отсуствува бескомпромисен ангажман од сите чинители кои имаат механизми и моќ да преземат соодветни мерки тогаш било какви мерки се однапред осудени на неуспех или во најдобар случај, парцијален успех. Евентуалниот недостаток на политичка волја може да се елиминира со јасно изразен став од страна на бизнис заедницата која функционира надвор од сивата економија, како општествен и економски чинител кој ја плаќа цената од опстојувањето на сивата економија.

Борбата против сивата економија во Владините документи

Актуелни владини документи на кои се темели борбата против неформалната/сивата економија:

- Министерство за труд и социјална политика, „Стратегија за формализирање на неформалната економија во Република Македонија, 2018-2022“, февруари, 2018 година и
- Министерство за финансии, „Акциски план за сузбивање на сивата економија, 2020-2021“, февруари 2020 година.

„Стратегијата за формализирање на неформалната економија во Република Македонија, 2018-2022“, на Министерство за труд и социјална политика, посветува посебно внимание на неформалната (непријавената) вработеност, злоупотребите на работно-правниот однос и исплатата на платите во готовина, ги нотира причините за неформалната економија и нуди системски решенија. Стратегијата е добра основа за разработка на нови мерки и алатки во борбата против сивата економија и во таа насока истата треба да се подобрува, збогатува и актуелизира.

Според „Акцискиот план за сузбивање на сивата економија, 2020-2021“ на Министерството за финансии, утврдени се 6 приоритети за сузбивање на сивата економија:

Унапредување на процесот на мерење, следење и детектирање на сива економија;

2. Ефикасни инспекциски служби;
3. Подобрено деловно окружување за основање, раст и развој на компаниите;
4. Јакнење на свеста за сивата економија и јакнење на даночен морал;
5. Адресирање на сивата економија во е-трговија;
. Мерки на Царинската управа во борбата против неформалната економија

Засега не е презентирано позначително спроведување на активности согласно со овој Акциски план и евентуално постигнати ефекти во насока на намалување на сивата економија. Предложените мерки и активности во борбата против сивата економија од страна на државните органи има слаба и бавна реализација.

Очекувано е дека постоечките документи за борба против сивата економија ќе бидат заменети со нови, ажурирани верзии, односно со нова стратегија за сузбивање на неформалната економија за периодот 2023-2025 година. Сепак, останува проблемот присутен и кај ред други слични стратешки документи. Имено, како и во многу други области Владата има донесено стратешки документи и акциски планови, но изостанува цврста, бескомпромисна примена на зацртаното. На пример, нема рационално објаснување зошто Владата не го спушта на пониско ниво лимитот за плаќање со готовина. На кое правно лице и во какви околности му е потребна можноста да плаќа некому со готовина, а не преку банкарска сметка? Отсуството на вакви едноставни и брзи чекори што можат да се донесат за еден ден ги поткопува напорите на Владата и ја обесхрабрува јавноста дека постои сериозна политичка волја и ќе биде направен прогрес во борбата против сивата економија.

Нормативна слабост во борбата против сивата економија - Нефункционалност во примената на Законот за забрана за вршење на нерегистрирана дејност

Законот за забрана за вршење на нерегистрирана дејност, уредува санкции против лицата кои вршат нерегистрирана дејност. На терен, примената на овој Закон е нефункционална. Имено, не е познато во јавноста дека органите надлежни за постапување по овој Закон имаат изрекувано позначителен број глоби заради вршење на нерегистрирана дејност. Ваквото (не)постапување е своевидна поддршка на сивата економија.

Освен овој Закон, правна подлога во борбата против сивата економија е уредена во Законот за даночната постапка, Законот за даноците на имот (за локалните даночни давачки) и другите процесни и материјални закони кои уредуваат казнени одредби за вршењето на нерегистрирана дејност. Потребно е доуредување на нормативната рамка и зголемување на глобите заради вршење на нерегистрирана дејност, но уште поважна е примената на актуелните прописи и санкционирања на појавата на терен.

Многу од субјектите во сивата економија, освен што не го пријавуваат прометот и ја задржуваат готовината за себе, истите дополнително се корисници на разни социјални програми (добиваат средства од Агенцијата за вработување, финансиска помош од центри за социјална заштита,...) и трансфери од државата, која пак не успева да ги елиминира од категоријата на поддржувани граѓани, со оглед на тоа дека финансиска поддршка не им е потребна - имаат доволно финансиски средства од сивата економија.

Вршењето на нерегистрирана дејност во себе ги содржи и другите форми на сива економија (даночна евазија, непријавено работење, нерегистрирање на готовината,...).

Мерки во борбата против сивата економија

Зачудувачка е индиферентноста кога се работи за борбата против сивата економија. Политичката индиферентност и пасивноста во поглед на ползувањето на повеќекратните користи од намалувањето на сивата економија кај јавноста формираат перцепција дека корупцијата е една од главните причини за високата стапка на неформална економија кај нас. Освен корупцијата како причина за ваквата системска индиферентност, на ова влијае и несовесниот менаџмент, некомпетентноста, недостатокот на ресурси итн. Стопанската комора има обврска постојано да ги потсетува политичарите дека системот го креираат токму тие и од нив зависи во која насока ќе се движи државата.

Се чини дека токму финансиските средства собрани преку сивата економија и без плаќање на јавни давачки се извор на големите лични богатства на лица кои веројатно не би можеле да го докажат потеклото на имотот (луксузни куќи, скапи автомобили, станови и куќи во странство, наменски отворени компании за брзо збогатување, големи износи на готовина, депозити по странски банки, внесување и изнесување готовина над законски пропишаните лимити, ...). Принципот на неказниност и „невидливост“, иако законските решенија во Законот за данокот на личен доход (член 78) даваат можност за зафаќање на непријавениот доход (потоа претворен во имот) со стапка од 70%, го охрабрува незаконитото работење во сивата економија, ја зголемува дисторзијата на системот, ги обесхрабрува легалистите и го руши системот.

Во продолжение презентираме неколку важни мерки во борбата против сивата економија, кои треба да ја подобрат систематичноста на процесот и да обезбедат сет на дигитални алатки за спроведување.

Оданочување на подигнувањето на готовина како мерка против сивата економија - Истиснување на готовите пари од оптек

Едно истражување на УНДП³ посочува дека постои висок степен на корелација помеѓу висината на додадената вредност во неформалната економија и големината на готовината во оптек, дефинирана како процент од паричната маса М1. Коефициентот на корелација помеѓу овие две големини е проценет да изнесува 0.87. Иако корелацијата по правило не ја утврдува каузалната врска помеѓу две варијабли, сепак изгледа разумно да се очекува дека доколку се намали готовината во оптек можеме да очекуваме дека ќе се намали и сивата економија во земјава. Практично, готовината во оптек е високооктанско гориво што ја движи сивата економија.

Прашање на време е кога ќе се случи целосна замена на физичките банкноти и монети со електронски пари (денари). Предностите се многукратни, а најважна за овој труд е дигиталната трага што ја оставаат дигиталните денари (пари). Истиснувањето на готовите пари од оптек ќе влијае директно и на истиснување на сивата економија. Ваква мерка на постепено намалување на прагот за дозволено готовинско плаќање од 3.000 евра, на 2.000 евра и на 1.000 евра со новиот Закон за спречување на перење пари и финансирање тероризам е веќе пропишана со одложена примена на намалувањето на готовинското плаќање. Дестимулација на користењето на готовина од страна на правните лица е уредена со Законот за платежни услуги и платни системи. Имено, плаќањето на производи и услуги во готово од страна на правни лица поединечно не може да изнесува повеќе од 6.000 денари, односно 60.000 денари во текот на календарскиот месец. Дополнително се бара осигурување на готовината над 20.000 денари што ја поседуваат правните лица во рамките на својот благајнички максимум.

Едно од можните решенија во насока на дестимулирање на користењето на готовината е воведување на данок од 0,5% на износот на подигнатите пари во готово од трансакциските сметки на економските субјекти по сите основи (сметки на фирми и граѓани). Данокот би го пресметувала и задржувале финансиските институции, носители на платниот промет и би го уплатувале на буџетска сметка на дневна основа, а извештај до УП би доставувале на месечна основа. Со ваквата мерка ќе се демотивира подигањето на готови пари и нивно користење во оптек и ќе влијае на намалување на сивата економија која се врши со физичките пари и без оданочување.

Готовината е неноминирана, не остава трага, често пати не се оданочува токму заради неоставањето на траги, истата може да се користи за незаконски активности, итн. Дигиталните пари се номинирани и затоа може да се следи нивното движење како шанса за откривање на евентуалните нелегални активности. Ова карактеристика на дигиталните пари ги демотивира незаконитостите во значаен процент. Во продолжение набројуваме предности на истиснувањето на готовите пари.

Главни предности од истиснувањето на готови пари

³ Socioeconomic Assessment of COVID-19's impact in N.Macedonia, June 2020

- *Речиси бесплатен медиум за размена*

Трансакционите трошоци за чување на дигиталните денари се сведуваат на надоместокот што го наплатуваат комерцијалните банки. Истиснувањето на готовината ќе влијае на намалување на трошоците за создавање на готовината (печатење, дистрибуција, собирање на оштетените банкноти и нивна замена со нови и сл.), транспорт и чување. Дигиталните денари сосема природно и *ad valorem* ќе ги заменат физичките пари.

- *Безбеден чувар на номиналната вредност*

Дигиталните денари се каматоносни еднакво како и сегашните физички пари. Поседувањето 100 дигитални денари е еднакво на поседувањето 100 физички денари. Ако вторите може да се чуваат во депозит, и првите можат исто така, можат да се претвораат во краткорочни државни хартии од вредност, но и во обврзници, акции и сл. Каматната стапка на дигиталните пари е декларирана цена на позајмената/депонираната парична главнина, исто како и сега.

- *Медиум за водење на монетарната политика на Централната банка и кредитните политики на деловните банки*

Електронските пари и овозможуваат полн капацитет на Централната банка во водењето на монетарната политика. Овие пари ја овозможуваат примарната емисија на НБРСМ, како и досега. Овозможуваат користење на монетарните алатки: задолжителна резерва, благајнички записи, обврзници, референтна каматна стапка, ... и сл. И комерцијалните банки нема да бидат со ништо ограничени во водењето на своите кредитни политики. Впрочем и сега, исплатата на кредити во готово е раритет.

- *Поради застареност и непотребност книжните пари ќе бидат исфрлени од употреба*

Дигиталните денари ќе бидат целосно достапни до јавноста, со постепен временски распоред на целосно воведување и со сооднос за било какви трансфери на физичките пари за дигитални во сооднос 1 : 1.

- *Намалување на бројот на банкомати*

Заради нефункционалноста и немањето потреба од готовина, актуелните банкомати ќе заминуваат во историјата или истите ќе се користат како алатки за дигитално плаќање.

- *Анулирање на трошоците за манипулирање со физичките пари*

Актуелните трошоци за манипулација со физичките пари ќе бидат целосно анулирани, ќе нема потреба за нивен транспорт, физичко обезбедување, броење, уништување, попишување и сл.

Трезорските служби во комерцијалните банки и во НБРСМ ќе добијат значително повеќе слободно време за други професионални активности.

- *Опасноста од инфлација не се зголемува заради променетата форма на парите*

Дигиталните пари не го зголемуваат квантумот на пари во оптек само затоа што ја промениле својата форма. Напротив масата на паричните агрегати не се менува, ако не се менуваат политиките. Сепак, поради можноста за забрзување на трансакционите процеси, монетарниот мултипликатор веројатно ќе се зголеми што може да создаде привид за повеќе

пари во оптек и можност за почетна слаба инфлација. Централната банка може многу брзо да го анулира овој ефект.

- *Монетарна статистика во реално време*

Дигиталните пари може дигитално да се следат во реално време. Ова ќе овозможи подобрување на монетарната статистика и намалување на можностите за грешки. Истовремено, ова создава можност за целосно автоматизирање на сметководството на комерцијалните банки и НБРСМ и можност за континуирано финансиско известување. Ваквите придобивки позитивно ќе ги „погодат“ и економските субјекти.

- *Поедноставување и поевтинување на прекуграничните трансакции*

Дигиталните пари ќе овозможат побрзо и посигурно решавање на прекуграничните финансиски трансакции, како и јасно дефинирање на трошоците за конверзија.

- *Поевтинување на секојдневните трансакции*

Дигиталните денари ќе бидат особено корисни за малите бизниси и домаќинствата кои имаат тенденција да се потпираат во најголема мерка на готовина, кои се соочуваат со високи трошоци за чување на бескаматната готовина и високи трошоци за размена, домашна и прекугранична конверзија, подигање на готовина, плаќања со дебитни и кредитни картички и сл.

- *Намалување на криминалот и корупцијата*

Дигиталните пари оставаат дигитална трага. И нивната кражба, злоупотреба, употребени за корупција, исто така би оставила трага. Дигиталната трага дефинитивно не се губи зашто е во зоната на бинарните цифри и истата и после бришење може да се врати. Поради ова, корумпираните политичари ќе мора да се збогуваат со паричното мито и со паричната корупција, зашто секој паричен трансфер ќе биде видлив и проверлив. И работодавачите нема да можат без да остават трага да бараат од вработените да им вратат дел од платата,... да им исплатат К-15 што овие ќе го подигнат од банкомат и ќе им го вратат, ... и сл.

- *Фискалните користи се сепак најголема придобивка*

Дигиталните денари ќе го обесхрабрат даночното затајување, перењето пари и другите нелегални активности што се олеснуваат со користењето на хартиена валута.

Дигиталните пари при секоја комерцијална трансакција ќе ја „алармираат“ даночната управа и финансиската полиција (софтвер за алармирање) за направениот промет за кој задолжително ќе мора да се плати пропишаниот данок, при исплатата на приходите на физичките лица, исто така. Со еден збор, можноста за даночна евазија мултиплицирано ќе се намали, а приходите во буџетот ќе пораснат. Сивата економија е пожелно да „побели“ во најголем дел. Дури и на мајсторот за поправка на чешмата е праведно да му платите дигитално, а тој за заработеното ќе си плати данок на доход. На мали градежни фирми кои сега работат главно за готовина ќе им се плаќа преку дигиталното банкарство, а тие ќе платат даноци и нема да имаат можност да исплатуваат плата на вработените на црно, без платени јавни давачки.

Ова ќе значи и дека мерката за враќање на ДДВ на граѓаните ќе стане непотребна. Зошто? Затоа што ефектите од таа мерка, ќе бидат повеќекратно надминати со користите од етапното истиснување на готовите пари од оптек.

. Намалување на износот за плаќање со употреба на готовина

Со оглед на тоа што процесот на истиснување на готовите пари од оптек преку супституција на готовите пари со дигитални пари е процес кој бара темелна подготовка, а со самото тоа и би траел, во меѓувреме можат многу лесно, брзо и едноставно да се преземат други мерки. Една таква мерка е намалување на износот на плаќање со употреба на готовина.

Со измените на Законот за спречување перење пари и финансирање на тероризам од 2020 година и комплетно новиот Закон за спречување перење пари и финансирање на тероризам („Службен весник на РСМ“ бр. 151 од 4.07.2022 година) се овозможи да се плаќа во готовина во износ до 3.000 евра во денарска противвредност (наместо претходно утврдениот износ од 500 евра). Конкретно, членот 58 од Законот наведува дека: „1) Се забранува плаќање со готовина на стоки и услуги во износ од 3.000 евра или повеќе во денарска противвредност во вид на една или повеќе очигледно поврзани трансакции, што не е извршено преку банка, штедилница или преку сметка во друга институција која дава платежни услуги, доколку со друг закон не е поинаку уредено.“ Ова е едно од најсериозните ретерирања во борбата против неформалната економија!!! Ваквото ретерирање не и’ е објаснето и аргументирано на јавноста.

Последица на ваквата практика е значајно учество на готовинските трансакции во вкупниот број на трансакции, сериозен ризик од нивно неевидентирање и неостварени даночни приходи.

Решението е во експресно намалување на законски дозволеният максимален износ за плаќање со готовина од 3.000 на 1.000 евра и во подоцнежна фаза, на 500 евра во денарска противвредност, преку преодни одредби во Законот за спречување перење пари и финансирање на тероризам.

Радикална (привремена) мерка за истиснување на готовината

Замена на книжната готовина со нови книжни денари со различен физички изглед. При замената би можело да се воведо опција за краткотрајно задржување на заменетите готови парични средства на платежните сметки на економските субјекти, заради активирање на механизам на проверка на пријавените и оданочени приходи на граѓаните.

Со ваквата мерка готовината ќе мора да биде уплатена на платежните сметки од страна на компаниите кои вршеле неоданочив промет и кои чувале готовина за незаконски трансакции, како и готовината на граѓаните кои нерегистрирано вршеле градежни услуги, лични и услуги од домаќинството, занаетчиски услуги, online продажби, доставувачки услуги, софтверски услуги за домашни и странски корисници, позајмувања, угостителство, транспорт, трговија на зелените пазари, текстилна индустрија, поправки на возила, поправки на домови, изработка на мебел, молерски услуги, козметички и фризерски услуги, други занаетчиски работи, издавање на објекти под наем, услуги за перење автомобили,

преведувачки услуги и професорски услуги, нудење на хардверски и софтверски услуги и сл.

Модернизирање на актуелниот систем на издавање на фискална сметка - користење на можностите на мобилните телефони

Новите дигитални решенија за плаќање со мобилен телефон, односно по исклучок со картичка или друг е-медиум кое ќе овозможи наплата во реално време стануваат прашање на опстанок на јавните финансии и фискалната економија на државата.

Со ваквото дигитално решение за регистрирање на наплатата во реално време ќе се овозможи:

- делот кој претставува приход за продавачот да се издвои веднаш на неговата трансакциска сметка,
- пресметаното ДДВ според даночната стапка (тарифа во која припаѓа стоката, односно услугата) кој ќе претставува приход во Буџетот на државата да се пренесе на соодветната уплатна сметка на Трезорот,
- евентуалниот дел кој му припаѓа на купувачот, како враќање на пари (мој ДДВ и / или форма на враќање дозволено од страна на купувачот заради мотивација на следно купување и сл.) исто така, да му се пренесе веднаш на трансакциската сметка на купувачот,
- евентуално пресметаниот дел од наплатениот вкупен износ кој и припаѓа на локалната самоуправа според критериум на локацијата на објектот во која е извршен прометот и сл. исто така ќе овозможи директен трансфер на средствата на уплатната сметка на општината.

Со ваквиот механизам на евиденција на приватните и јавните финансии, односно евиденција на наплатата за извршениот промет, поднесувањето на даночните пријави за прометот на добра и услуги (ДДВ пријавите) ќе се користи извесно време на почетокот заради проверка на системите, а после остранивање на евентуалните грешки и проблеми, пријавите / извештаите би се генерирале системски, со проверливост на дневна основа, како од страна на даночните обврзници-граѓани, така од компаниите и секако од Управата за јавните приходи.

Евентуалните трошоци што би ги имале даночните обврзници за оваа намена треба да им бидат признаени за целите на оданочувањето како платен данок на добивка, односно платен данок на вкупен приход, а за граѓаните како платен данок на личен доход.

Ваквите дигитални е-решенија можат навистина да се наречат реформа во финансиите и оданочувањето и истите ќе донесат голем бенефит на долг рок.

. Електронско поврзување на сите соодветни бази на податоци кај УЈП

Постои сомневање дека органите на државната управа преку своите механизми немаат целосен увид во трансакциите на економските субјекти. Постои увид во банкарските трансакции што се електронски евидентирани. Но, што со трансакциите за купување девизи во менувачниците со користење на денари од претходно нерегистрирани трансакции?

Последица на нецелосниот опфат на системот е што „се губат“ трансакции што се направени со готовина во денари, а кои потоа завршуваат на девизниот пазар како побарувачка за девизи. Покрај тоа што од трансакциите со готовина се изгубени приходи за буџетот на државата по основ на даноци и социјални придонеси, вака купените девизи можат да послужат за купување во странство со делумно плаќање во готовина со девизи (со претходен нелегален пренос преку граница на девизи износи над дозволените) со што се отвора вратата за прикажување фактури за увоз со потценети износи. На тој начин државата губи приходи и по основ на неплатени царински давачки.

Решение за ваквата состојба е интегрирано електронско поврзување на сите соодветни бази на податоци кај УЈП со вклучување и на податоците за трансакциите во менувачниците. На тој начин, УЈП ќе може, покрај другото, да следи и кој економски субјект колку денари менува во девизи и дали износите соодветствуваат со нивото на евидентирани приходи на тој економски субјект.

Елиминирање на пропусти во менувачкото работење

Претпоставка за успешна примена на претходната мерка е да постои целосен опфат во регистрирањето на трансакциите што се реализираат во менувачниците, односно трансакциите во менувачниците да бидат во целост евидентирани и внесени во електронскиот систем.

Менувачниците се должни:

да изготват „потврда за купување/продавање ефективни странски пари и чекови“ за секое купување или продавање ефективни странски пари и чекови, на образецот МТ1 во два примерока, од кои еден задолжително му се дава на физичкото лице, а вториот примерок се чува во сопствената евиденција и

да го евидентираат секое купување/продавање ефективни странски пари и чекови во благајничкиот дневник.

Сведоци сме дека во многу случаи, овластените менувачници издаваат некомплетни потврди (без потпис и печат) или имаат однапред испечатени потврди на вообичаено разменувани износи (50 евра, 100 евра или 200 евра), исто така, без потпис и печат на овластеното лице.

Последица на ваквата практика е неконтролирано тргување со ефективни странски пари од неформалната (сивата) и нелегалната (црна) економија, кое сметководствено се евидентира во платниот биланс на меѓународните плаќања како нето прилив на приватни трансфери, односно нето прилив на парични дознаки од странство.

Решението бара стриктна контрола и примена на сите расположливи механизми што ги има Народната банка како контролор на работењето на менувачниците со цел бескомпромисна примена на регулативата, приложување на документ за идентификација на странката и издавање валидна и евидентирана потврда за купување/продавање ефективни странски пари од страна на менувачницата, како и соодветно евидентирање на остварениот промет во соодветен електронски систем до кој пристап ќе има и УЈП.

4

2 Заради потребата од мултидисциплинарен пристап предлагаме активирање на консултативно тело на УЈП со кое ќе се подобрува имплементацијата на системите е-фактура и е-фискална сметка, подобрување на даночните политики, координацијата со даночните обврзници, со сметководителите, даночните советници, ...

Потреба од активирање на тело за соработка меѓу УЈП и деловните даночни обврзници

Со Законот за даночната постапка да се уреди формирање на консултативно тело на Управата за јавни приходи: Советодавен Одбор на даночни обврзници. Овој Советодавен одбор ќе има мандат заедно со директорот на УЈП и/или лица делегирани од него да дискутираат и предлагаат решенија за УЈП во насока на подобрување на имплементацијата на даночната политика, комуникацијата со даночните обврзници, објаснување и координација со заинтересираните страни (стејкхолдери), сметководители, комори, даночни советници, даночни застапници и сл.

Со функционирањето на Советодавниот одбор на даночни обврзници ќе се отвори инклузивен процес за подобрување на статусот на даночните обврзници, ќе се отвори силен практичен фронт во борбата против сивата економија, ќе се влијае на практичното воедначување на примената на прописите на терен, а од друга страна ќе се влијае и на ефикасноста и економичноста во работењето на УЈП, без да има потреба од зголемување на бројот на даночни инспектори и особено важно, значително ќе се зголеми транспарентноста во односите на УЈП и даночните обврзници и воедначеноста во примената на прописите. Телото ќе влијае на автоматизирање на процесите, поедноставување на процедурите и целосно усогласување на примената на прописите, вклучувајќи и предлози за изменување и дополнување на прописи од надлежност на УЈП заради нивно подобрување, поедноставување и појасна примена.

Во рамките на овој сегмент ја нагласуваме и можноста за формирање на Даночна полиција во рамките на УЈП, орган со големи овластувања и опремен со соодветна опрема и техника за борба против сивата економија и даночната евазија.

Опфат на нерегистрираните е-трговци и доставувачи (пошти)

Појавата на нерегистрирани е-трговци, односно доставувачи кои работат без лиценци на Агенцијата за пошти треба да биде елиминирана со репресивни и афирмативни мерки. Потребно е следење на IP адресите, на кои се рекламираат е-трговците и блокирање на нивните сметки, блокирање на отворените домени, казнување при контроли од една страна и со афирмирање на нивно регистрирање преку УЈП со кампања „легално е-тргување“. На ист начин може да се направи опфат на доставувачите на производи, храна, и сл. производи, и да се обезбедат улични боксови за прием на доставата на определени места и слични содржини со кои ќе се олесни водењето на овој бизнис. Со поврзувањето на залихите и е-плаќањето ќе се елиминираат можностите за наплата во готовина и неплаќање јавни давачки.

Воведување на централизиран систем на фактурирање и следење на залихите (Е-ФАКТУРА) во секоја фаза на прометот и воведување на Е-ФИСКАЛНА СМЕТКА – Робусни алатки во борбата против сивата економија

Воведување на национален портал за е-фактура и е-фискална сметка, кој освен денарските искази, ќе содржи искази за **залихите** (во материјални мерки: парчиња, кг, литри, ...) заради следење и на залихите кои се предмет на манипулација. Ваквото следење да се поврзе иницијално со:

- (1) увозниците,
- (2) производителите,
- (3) трговците на големо,
- (4) трговците на мало и
- (5) граѓаните (5) како финални потрошувачи.

Со поврзувањето на материјалната и вредносна евиденција, даночните органи во реално време ќе имаат можност за системско следење и контрола на економските текови. Со оглед на искуството на некои земји од регионот кои користат е-фактурирање како механизам за подобро следење на економските текови, потребно е македонскиот модел на оваа државна платформа да содржи и база за следење на залихите, односно на материјалната евиденција, заради елиминирање на манипулирањето од страна на некои даночни обврзници, кои делот од прометот наплатен во готовина не го регистрираат преку фискални уреди.

Централизираната евиденција на издавањето на фактури од страна на македонските компании, даночни обврзници, ќе ја зголеми максимално контролната функција на УЈП и позитивно ќе влијае на намалувањето на сивата економија. Поврзувањето на електронската евиденција за увозот на добра за натамошна продажба со платформата за издавање на фактури ќе ја автоматизира вкрстената контрола за прометот на увезени добра во земјата. Ваквата платформа ќе се користи за автоматизирање на ДДВ пријавата и за автоматизирано утврдување на приходите, како ставка на Билансот на успех на компаниите и контрола на остварената добивка и платениот данок на добивка.

Кога зборуваме за централизирано електронско фактурирање не мислиме на фактурите кои во ковид периодот се изготвуваа, доставуваа и примаа во pdf форма. Да обележиме дека се работи за мерка која е во корист на деловните субјекти, и која за жал се уште не е продолжена, односно истата престана да важи со крајот на 2021 година. Продолжувањето на важноста на pdf фактурите и во 2022 година е предложено со предлог Законот за ДДВ кој останува во лавиринтите на македонското Собрание.

Електронската фактура е документ-барање за наплата/плаќање со утврден надомест за направен промет, односно со утврден износ за примен/и аванс/и во формат кој е електронски структуриран и кој овозможува целосно дигитализирана (автоматизирана) обработка на податоците преку соодветен систем за е-фактурирање.

Актуелната форма на испраќање на фактурите во pdf формат која се применуваше во 2020 и 2021 година и се предлага да продолжи во 2022 година не може да ги исполни претходните барања.

Електронската фактура за која станува збор, надворешно би била во pdf формат, а внатрешната структура на фактурата би била дефинирана во html формат. Покрај сите елементи за издавачот и примачот на фактурата, како и елементите за извршениот промет, таа би содржела и временски жиг, и би „патувала“ по сигурносните канали (SSL и TLS), би се преземала преку линк или со директен пристап, од самиот портал за е-фактурирање.

Овој систем може да биде под контрола на организациска единица на УП/Министерството за финансии, или како подобра опција, е-системот би го контролирал правен субјект (со јавни овластувања) кој ќе го воспостави, управува, надградува и одржува. Градењето на ваквиот систем иницијално може да биде институционално спонзорирано од субјекти донатори, кои потоа би го управувале, а самиот систем да подлежи на стандардизација од страна на соодветно државно тело.

Обврска да издаваат електронски фактури би имале сите даночни обврзници, вклучувајќи ги и самостојните вршители на дејност, со мали исклучоци заради специфични промет (промет на добра и услуги од областа на одбраната, ограничувања кои може да произлезат од меѓународни договори, како и промет на мало кој е покриен со Законот за регистрирање на готовинско плаќање).

Системот за е-фактурирање би се користел за: издавање, испраќање/доставување, прием и чување на електронските фактури.

Овој систем би се користел во согласност со европскиот стандард за електронско фактурирање и за трансакции кога издавач/примачот на фактурата е странско лице. Поврзувањето на електронската евиденција за увоз на добра за натамошна продажба со е-системот за фактурирање ќе ја автоматизира вкрстената контрола за прометот на увезени добра во земјата.

За целите на финансиското и даночното известување, во правниот и финансискиот промет, дигитално потпишаната електронска фактура која е примена и испорачана преку системот за е-фактурирање ќе има третман на веродостоен документ. Електронската фактура чие прифаќање во определен рок нема да биде одбиено, ќе се смета за прифатена од страна на примачот на фактурата кон кого е извршен прометот.

Податоците од овој систем ќе подлежат на систем на заштита на податоците, а фактурите генерирани на овој начин ќе се чуваат во е-системот (во друг рок утврден со законот). Субјектите издавачи, односно примачи на е-фактурите, истите ќе ги чуваат во рок утврден со друг закон, во е-формат или во хартиена форма (отпечатени).

Централизираниот систем на е-фактурирање, максимално ќе ја зголеми контролната функција на органот за јавни приходи и позитивно ќе влијае на намалувањето на сивата економија.

Ваквото системско решение ќе ги елиминира злоупотребите со фиктивниот поврат на ДДВ кој може да се случи надвор од системот за е-фактурирање и ќе овозможи следење на задолженоста на економските субјекти. Системот за е-фактурирање ќе се користи за автоматизирање на ДДВ пријавата и за системско утврдување на приходите и цените на набавките, како ставки на Билансот на успех на компаниите, а со тоа ќе создаде и можност

за контрола на остварената добивка (финансиски резултат) и платениот данок на добивка (данок на вкупен приход).

Системот на е-фактурирање ќе штеди време за евиденција, ќе го анулира трошењето на хартија, и ќе ги намали потенцијалните грешки, ќе овозможи контрола на паричните текови, ќе ја зголеми сигурноста и транспарентноста на економските односи и ќе ја подигне ефикасноста на целокупниот процес на деловно работење. За целосна успешност, овој систем мора да биде бесплатен за користење од страна на економските субјекти.

За крај, воспоставувањето на систем за е-фактурирање ќе биде вистински **робусен** потег за „борба против сивата економија“ користејќи го најсилното оружје на денешницата - дигитализацијата.

Напомена: Во дигиталната платформа Е-ФАКТУРА е препорачливо да се инкорпорира и подсистем Е-ЗАЛИХИ. Имено, фактурите содржат вредност која е производ на количината (залихата што се продава) и цената по единица залиха (количина), односно претставува услуга која може да содржи залихи, но, не мора. Со ваквата алатка ќе се врши контрола на увозот на сите добра и начинот на пренос на залихите на следните во низата.

Секој субјект што врши промет на стоки или врши услуги, мора да има обврска да поседува документ за набавката на стоката, (фактура, фискална сметка или профактура).

Воспоставување на регистри на вршители на е-услуги (програмери и сл.) за потребите на странски економски субјекти

Запишување во електронски регистри за вршители на е-услуги (ИТ, сервисни услуги, услуги на логистика, маркетинг и менаџмент услуги, сметководствени услуги, ...) за потребите на странски субјекти исто така ќе влијае на намалувањето на сивата економија.

Секој запишан субјект (физичко лице) во е-регистар ќе оствари право на намалување на обврската за данок на личен доход од 10% на 8% ефективна даночна (признат нормиран трошок од 20%).

Преку овие регистри ќе се уреди база на податоци на физички лица кои вршат е-услуги од дома за потребите на нерезидентни правни и/или физички лица, без да регистрираат трговец/трговско друштво согласно со Законот за трговските друштва. Со намалување на стапката на данокот на личен доход се мотивира се поголемиот број на македонски граѓани кои работат за странски субјекти да се запишат во регистар на вршители на услуги. Регистарот ќе се води во Управата за јавни приходи. Овие регистри ќе се искористат и за мерки од социјалното осигурување во иднина.

Наплатениот доход од странство, кој е предмет на оданочување, освен во соработка со македонските банки, треба да се открива и во соработка со странски даночни управи, и информации од странски финансиски институции.

Воспоставување на регистри на вршители на услуги (услуги од областа на домаќинството, градежни и други услуги, промет на добра преку интернет, нерегистриран промет и сл.)

Претходниот регистар, со втор сет може да се прошири и на други категории на граѓани кои сега се наоѓаат во зоната на сива економија - вршат лични услуги, услуги во домаќинството, градежни услуги, издавање на недвижности под закуп, продаваат преку интернет и слично.

Да се обучи посебна единица во УЈП која ќе ја следи интернет продажбата, интернет рекламирањето и слични интернет активности, преку логови и IP адреси, како претходница за воведувањето на овие регистри.

Пропусти во издавањето на имот под закуп и подзакуп

Постои сомневање дека агенциите за недвижности им оставаат дискреционо право на клиентите да одлучат дали ќе го пријавуваат издавањето под закуп или подзакуп на недвижен имот преку Управата за јавни приходи. Се проценува дека најмалку 25% од издавањата под закуп или подзакуп не се пријавуваат во електронскиот систем на УЈП, односно на доходот остварен од закупници не се плаќа данок на личен доход (персонален данок на доход).

Послеидица на ваквата практика е пропуштен буџетски приход врз основа на данокот на личен доход и нерамноправен третман на учесниците на пазарот на недвижности.

Решението бара строги даночни контроли од страна на УЈП во насока на сеопфатно пријавување и плаќање на данокот на доход врз основа на закупници.

Продолжена и масовна практика на неиздавање на фискални сметки

Многу деловни субјекти сè уште не издаваат фискални сметки и не го евидентираат готовинскиот прилив преку фискалниот систем на опрема. И во услови на воведен систем на делумен поврат на платениот ДДВ преку апликацијата „МојДДВ“, практиката да не се издаваат фискални сметки продолжува преку стандардното образложение дека „фискалниот апарат е во дефект и дека само што не дошле сервисерите да го оспособат“.

Послеидица на ваквата практика е нелојална конкуренција, побрз раст на „храбрите“ бизниси и значајна загуба на буџетски приходи од данокот на додадена вредност.

Решението на краток рок бара многу построги даночни контроли од страна на УЈП, а на среден и долг рок, воведување на систем на електронска фактура.

Барања за фиктивен поврат на ДДВ

Дел од деловните субјекти поднесуваат барања за фиктивен поврат на данокот на додадена вредност (ДДВ) и (веројатно понекогаш) успеваат да добијат средства од буџетот.

Послеидица на ваквата практика е сериозно намалување на приходите од данокот на додадена вредност и незаконски зајакната конкурентска предност на фирмите кои се одлучуваат на овој чекор. Останува во сферата на шпекулациите дали ваквата практика е овозможена во соработка со дел од даночната администрација.

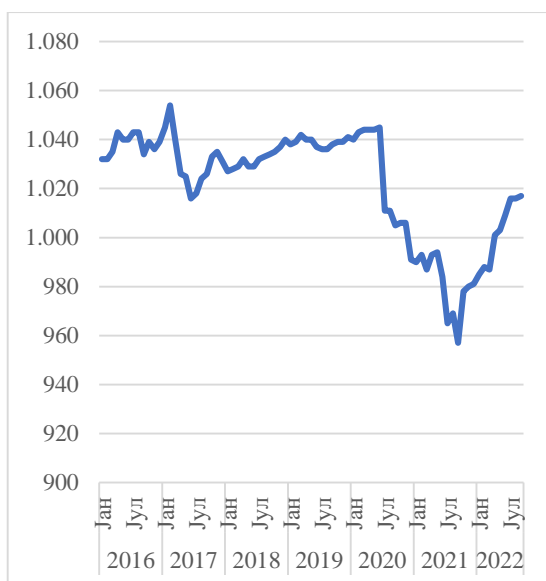
Идејата водилка е дека мора да се засили капацитетот на УЈП да ги контролира сите поднесени барања за поврат на претходно платениот ДДВ и да ги детектира барањата за фиктивен поврат на ДДВ. Решението на краток рок бара построги даночни контроли од страна на УЈП, а на среден и долг рок, воведување на систем на електронска фактура.

Ограничување на банкарските провизии

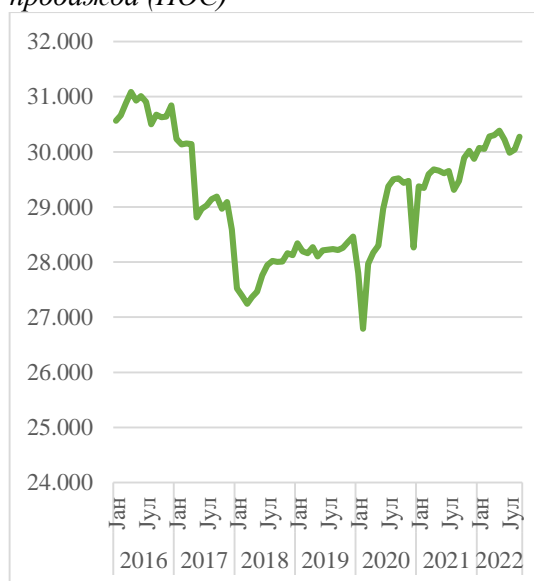
Дел од трговците им посочуваат на своите клиенти дека доколку платат во готовина ќе добијат одреден мал попуст во споредба со цената, која би требало да ја платат доколку плаќаат со банкарска дебитна или кредитна картичка. Ваквиот потег се оправдува со високите провизии, кои комерцијалните банки им ги наплатуваат на трговците со ПОС сведува на ограничување на провизиите, кои комерцијалните банки меѓусебно си ги наплаќаат, но не навлегува во провизиите кои комерцијалните банки им ги наплаќаат на своите клиенти (трговците со уреди на физички места на продажба, односно ПОС терминали).

Графикон бр. 5. Број на банкомати (АТМ) и ПОС терминали, јануари 2016- септември 2022 година

Панел А. Број на банкомати (АТМ)

Панел Б. Уреди на физички места на продажба (ПОС)

Извор: Статистика на платниот промет, Народна банка, март 2023 година.

Според статистиката на Народната банка (март 2023 година), изненадува фактот дека од средината на 2021 година повторно расте бројот на банкомати (АТМ). Тоа е уште еден индикатор за зголемената побарувачка за готови пари.

Ограничувањето на провизиите кои комерцијалните банки им ги наплаќаат на своите клиенти (трговците со уреди на физички места на продажба, односно ПОС терминали) би можело да помогне во насока на намалување на „трошокот“ за трговците од овозможување на безготовинско плаќање од страна на потрошувачите. Ваквото ограничување би можело

да биде од привремена природа и да се применува во периодот додека не почнат да даваат резултат некои од претходно спомнатите мерки.

Проблемот на двојно сметководство (Феноменот „30–90“)

Неодамнешното максимизирање (замрзнување) на цените на некои овошја и зеленчуци повторно го актуелизираше проблемот на двојно сметководство. До 31 мај 2023 година, замрзнати се цените на 11 овошја и зеленчуци (домати, краставици, пиперки, кромид, карфиол, грав, леќа, банани, портокали, мандарини и лимони). Имено, јавно обелоденетите анализи на Министерството за економија и Царинската управа на РСМ детектираа огромни маржи, кои големите увозници на овошје и зеленчук ги наплатуваат во синцирот на дистрибуција. Некои маржи навидум достигнувале и над 200%, но проблемот има многу подлабоки корени. Колку за илустрација, ако во февруари 2023 година е увезен 1 кг домати, во царинската декларација тој се евидентирал како да чинел 30 денари (во денарска противвредност), со цел да се платат помали давачки кон државата. Во паралелното сметководство за сопствени цели, 1 кг домати се евидентирал како 90 денари и така и им се продавал на помалите дистрибутери за натамошна продажба и финална потрошувачка. Повеќето или дел од трансакциите се одвиваат во готовина. Ако тој килограм домати заврши во трговијата на мало со цена од 120 денари, покрај дополнителните трошоци (особено транспортните трошоци и трошоците за складирање), се вградува и огромна трговска маржа. Всушност, неформалната или сивата економија започнува уште пред граничните премини, кога одредени увозници договараат со странските продавачи пониски декларирани цени при увозот на добра.

Последица на ваквата практика е значајна загуба на буџетски приходи (особено царински давачки) и незаконска предност на одредени олигополски структури во стопанството, а на товар на животниот стандард на граѓаните.

Решението е во многу поголем ангажман на Царинската управа на РСМ и Државниот пазарен инспекторат, како и правосудните органи, во детектирањето, превенцијата и санкционирањето на двојното сметководство.

. Плата во плико (коверт) и во двете насоки

Уште од раните почетоци на транзицијата, практиката на давање дел од платата „во плико“ длабоко се вкорени и егзистира веќе три децении во сивиот дел на македонската економија. За да избегнат повисоки трошоци за плаќање на придонесите од задолжителното социјално осигурување и во помала мера, данокот на личен доход, дел од работодавачите ги пријавуваат своите вработени на минимална плата или плата, која е значително пониска од вистинската или договорената. Разликата се исплаќа како плата (елегантно, во плико), директно на рака или пак, делумно се уплатува во системот на приватно здравствено осигурување. Особено опасна е последната манифестација, која остава впечаток дека и двете засегнати страни (работодавачот и вработениот) остваруваат користи. На тој начин, се поткопува системот на државно финансирано задолжително здравствено осигурување, кој е однапред „осуден“ како нефункционален. Токму таа „независна“ оценка придонесува за зголемена нефункционалност и намалено финансирање на системот на државно здравство.

Платата во плико (коверт) се движи и во обратна насока, кога работодавачите сметаат дека минималната плата утврдена со Законот за минимална плата е „неправедно“ повисока од пазарно утврдената плата и бараат дел од платата да им биде вратен во готовина и на рака. На тој начин, се дерогира суштината на минимална плата.

Решението за оваа непосакувана практика во сивиот дел на македонската економија треба да се бара во ригорозни контроли и санкции од страна на трудовата инспекција и Управата за јавни приходи, преку силно охрабрување на анонимните дојави за повредените работнички права.

4.3. Други мерки

Покрај наведените мерки, постојат и други можни мерки насочени кон обесхрабрување на сивата економија и нејзино формализирање. Тие мерки вклучуваат, меѓу другото:

- (1) Мерки што претставуваат борба против корупцијата. Сивата економија и корупцијата се испреплетуваат, тие се своевидни „роднини“, бидејќи се потпираат на слична основа. Затоа, борбата против сивата економија и против корупцијата треба да се одвиваат паралелно и да се надополнуваат.
- (2) Преиспитување на тежината за бизнисот што ја носат фискалните и парафискалните давачки.
- (3) Преиспитување на товарот за бизнисите од преголемата сложеност на регулативата, особено врз работењето на помалите фирми (т.н. регулаторен товар).
- (4) Мерки насочени кон подобрување на ефикасноста на јавната администрација и максимално дигитализирање на нејзината работа
- (5) Мерки за подобрување и олеснување на пристапот на економските субјекти (поединци и правни лица) до финансиски средства и едукација со цел избегнување на сивата економија и нивно брзо и целосно вклучување во формалната економија.

Овие мерки се од поширок опфат и не се предмет на обработка во рамки на оваа анализа.

. Временска рамка за реализација на мерките

Презентираните мерки се разликуваат според комплексноста на опфатот на потребни чекори што треба да се преземат за нивна целосна примена. Во тој контекст, некои од мерките можат да се реализираат брзо, додека за други е потребен подолг временски период. Индивидуално потребното време за секоја од мерките е во надлежност на соодветните државни институции и останува тие да го утврдат во прецизно утврдени акциски планови. Акциските планови треба да содржат утврден носител на активностите за секоја конкретна мерка, временска рамка за реализација како и одговорност за нецелосна реализација на секоја мерка во предвидениот рок.

Литература:

- Министерство за труд и социјална политика, „Стратегија за формализирање на неформалната економија во Република Македонија, 2018-2022“, февруари, 2018 година,
- Министерство за финансии, „Акциски план за сузбивање на сивата економија, 2020-2021“, февруари 2020 година и
- „Информатор“ изданија од 2023 година, списанија на Агенција Про Агенс
- Бизнис магазин „Економија и бизнис“, издание јуни 2021 година